

GOVORI

REČENI PRIGODOM

INSTALACIJE REKTORA

NA

KR. HRV. SVEUČILIŠTU FRANJE JOSIPA I.

U ZAGREBU

ZA

ŠKOLSKU GODINU 18⁸³/₈₄.

OBAVLJENE DNE 19. LISTOPADA 1883.

U ZAGREBU
TISKOM A. BRUSINE
1884.

GOVORI

REČENI PRIGODOM

INSTALACIJE REKTORA

NA

KR. HRV. SVEUČILIŠTU FRANJE JOSIPA I.

U ZAGREBU

ZA

ŠKOLSKU GODINU 18⁸³|84.

OBAVLJENE DNE 19. LISTOPADA 1883.

U ZAGREBU

TISKOM A. BRUSINE

1884.

I.

IZVJEŠTAJ

ODSTUPAJUĆEGA REKTORA

DRA. FELIKSA SUKA

KR. JAVNOGA REDOVITOGA PROFESORA MORALNOGA BOGOSLOVJA,
PRISJEDNIKA IZVJESTITELJA NADBISKUPSKOGA KONSISTORIJA ZA-
GREBAČKOGA, PROSYNODALNOGA EXAMINATORA, NJEMAČKOGA
PROPOVJEDNIKA U CRKVI SV. KATARINE, ŠKOL. GODINE 1880./81.
DEKANA BOGOSLOVNOGA FAKULTETA.

Visokoštovana gospodo!

Slavna sveučilištna skupštino!

Izvješćujući ovaj svietli sbor o znatnijih sgodah iz života našega sveučilišta za prošaste naukovne godine s ponosom navodim na prvom mjestu veliku onu blagodat, koju će to kr. sveučilište s harnom radošću spominjati u sve dane života svoga kao sjajan dokaz kulturnih težnjah naroda hrvatskoga i njegove materine ljubavi k tomu zavodu. Ta je blagodat smještenje našega sveučilišta u nove, prikladne i dostojne prostorije. Zamašnost i vrijednost te blagodati najbolje osjeća samo sveučilište, koje će se zato novim žarom i zanosom starati oko toga, da se harno oduži domovini tim, da će — kako reče moj dični prednjik — »u savršenoj novoj sgradi takodjer sve to više usavršiti izpunjanje svoje velike zadaće«. Meni je pak premila dužnost, da ono, što sam izrekao uvodeć sveučilište u novu sgradu, ovom prilikom ponovim, najdublju naime zahvalnost visokoj kr. zem. vladi, poimence presvietlomu gospodinu predstojniku odjela za bogoštovje i nastavu, zatim kr. zem. gradjevnomu odsjeku i svim onim faktorom, koji su to za dalnji razvitak sveučilišta bez svake sumnje najblagotvornije djelo zasnovali i sretno dovršili. Kao što se je pri sastavljanju i izvadjanju osnove za preuđenje sgrade najsusretljivije obaziralo na potrebe i želje ovoga sveu-

čilišta, tako mi je zahvalno priznati, da je vis. kr. zem. vlada i za moga rektorovanja s najvećom pripravnošću uzela u obzir i izvela sve želje rektorata i gg. predstojnika sveučilištne knjižnice, fizikalnoga i botaničkoga zavoda, tičuće se unutrašnjega uredjenja predavaonicâ, uredskih soba i spomenutih sveučilištnih zavoda. Pa ako i nije u tom pogledu već sve dovršeno i dotjerano, ipak je ono, što je učinjeno, našlo jednodušno priznanje i najiskreniju pohvalu kod svih stranih i domaćih polaznika, kojim sam imao sreću pokazati nove sveučilištne prostorije. Rodoljubnu srdcu svakako godi, što se naše sveučilište u novoj sgradi, premda mladjahno, što se tiče unutrašnje uredbe i narednosti, ponosno može takmiti i sa mnogim starijim sveučilištem, kao što je sveučilištna sgrada vanjštinom i položajem svojim već sada ponositi ures našega glavnoga grada Zagreba naročito, odkako je uredjen i onaj vrt pred njom, koji je odlukom vis. kr. zem vlade prešao u vlasništvo grada Zagreba.

Budući da se određene preinake i adaptacije u novoj sgradi niesu mogle dovršiti prije 1. studenoga poradi nepogodna vremena za prošaste jeseni, započela su predavanja u oba svjetska fakulteta tek 6. studenoga.

I drugu mi je veliku blagodat ovdje spomenuti, koju je ovo sveučilište skoro primilo. Gradnja novoga kemijskoga laboratorija, proljetos započeta, sretno je dovršena barem u toliko, da se je mogao laboratorij već smjestiti u novoj ponositoj i veoma shodnoj sgradi. Dužan sam i za tu blagodat na ime cieloga sveučilišta izreći najtopliju zahvalnost visokoj kr. zem. vladi pa i slavnomu zastupstvu i poglavarstvu grada Zagreba, koje je odstupivši potrebno za taj zavod zemljište, velikodušno pripomoglo, da je sada jednoj od najznatnijih potreba ovoga sveučilišta tako liepo i dostojno zadovoljeno.

Akoprem će se na novu sgradu kemijskoga laboratorija jedva peti dio one svote potrošiti, koja se je n. pr. potrošila za sličan zavod u Gradcu, ipak će u

njoj biti smještene sve one prostorije, što ih imaju drugi zavodi, pa te su prostorije u našem zavodu tako probitačno razredjene te imaju toliko svjetla i zdrava zraka, da je naš zavod u tom obziru po nepristranom sudu mnogih stranih vještaka jedan od najbolje uredjenih europskih laboratorija. Zato ide svaka hvala graditelja, koji je izradio osnovu, gosp. Bolléa i profesora kemija dra. Gustava Janečka, po čijih je uputah osnova izradjena.

Njegovo c. i kr. apost. Veličanstvo blagoizvoljelo je previšnjim riešenjem od 4. listopada prošle godine (priobćenim sveučilištnomu rektoratu visokim odpisom odjela za bogoštovje i nastavu od 10. listopada iste god. br. 10.882) premilostivo dozvoliti, da se na ovom kr. sveučilištu ustroji farmaceutički učevni tečaj. Istim je previšnjim riešenjem i odobrena profesorskim sborom mudroslovnoga fakulteta izradjena naučna osnova te izpitni red za magisterij i doktorat farmacije. Farmaceutički je tečaj odmah mjeseca studenoga stupio u život, tim lakše, što su se gg. profesori dr. Bohuslav Jiruš i dr. Gustav Janeček očitovali pripravnimi preuzeti predavanja iz farmakognosije i farmaceutičke kemije, za koje predmete namještena je u drugih sveučilištih posebna profesorska sila. Tim većma mi je dužnost spomenutoj gospođi za taj novi dokaz njihove ljubavi k ovomu zavodu izreći najiskreniju zahvalvošt.

O promnjenah dogodivših se u osoblju učiteljskom i činovničkom za prošaste naukovne godine čast mi je izviestiti sliedeće:

Previšnjim riešenjem od 10. veljače t. g. povjerena je učiteljska stolica za crkvenu poviest na bogoslovnom fakultetu j. r. profesoru u istom fakultetu dr. Antunu Franki-u, a za izpražnjenu tim učiteljsku stolicu za posebni dio dogmatike imenovan je kr. j. izvanrednim profesorom dr. Ivan Bujanović, vjeroučitelj u kr. realci u Osieku i od listopada prošle godine namjestni učitelj posebne dogmatike u istom fakultetu.

Veliku štetu, koja je prietila ovomu sveučilištu, da izgubi dvie izvrstne i vele zaslužne profesorske sile,

uklonila je ljubav i požrtvovnost, kakovom se svako sveučilište pravom ponosi, jer je najbolje jamstvo za njegovu slavu, za njegov rad i napredak. Profesorom dr. B. Jirušu i dr. Viaku Dvoršaku stigao je častni poziv, da zauzmu profesorske stolice na novo otvorenom českom sveučilištu u Pragu. Spomenuta gospoda odklonila su taj za njih prelaskavi poziv te izjavila, da ostaju u našem sveučilištu, kojemu žele i nadalje posvetiti svoje sile. Prof. sbor mudroslovnoga fakulteta, primajući te izjave svojih kolega najradostnije na znanje, očitova im najsrdačniju zahvalnost. A kako je cijelo naše sveučilište s najvećom radošću pozdravilo odluku profesora dr. B. Jiruša i dr. V. Dvoršaka, neka bude i meni dozvoljeno da im i ovom svečanom sgodom u ime našega sveučilišta najsrdačnije zahvalim za ljubav izkazanu ovom visokomu zavodu, za koju će im viekom ostati zahvalni ne samo taj zavod, nego i svi oni, koji živim saučešćem prate razvitak i napredak našega sveučilišta.

Previšnjim riešenjem od 2. svibnja t. g. (priobćenim rektoratu visokim odpisom predsjedništva kr. zem. vlade od 15. svibnja t. g. br. 1953.) blagoizvolilo je Njegovo ces. i kr. apost. Veličanstvo j. r. profesoru dr. Bohuslavu Jirušu priznavajuć njegove zasluge, stečene na polju javne nastave, premilostivo podieliti vitežki krst reda Franje Josipa I.

Na pravo- i državoslovnom fakultetu suplirao je i za prošaste godine u oba poljeća prof. dr. Josip Pliverić izpražnjenu stolicu za obću pravnu poviest i encyklopaediju prava, a visoka zem. vlada podielila je (odpisom od 28. kolovoza tek. god.) kr. podžupanijskomu perovodji dr. Franji Spevcu »veniam legendi« iz obće pravne poviesti.

Privatni docent za higieniju c. kr. pukovnjiski liečnik dr. Franjo Hensler, boraveći u službi u Innsbrucku, nije prošaste godine predavao. Pitanje lekture francezkoga jezika za prošaste je godine riešeno imenovanjem g. Ivana Švrljuge, učitelja u kr. velikoj realci u Zagrebu, za lektora francezkoga jezika. (Odpis vis. odjela za bogoštovje i nastavu od 14. ožujka t. g. br. 2314.)

Pošto se je početkom prošaste šk. godine sveučilišni propovjednik, vriedni i za javnu nastavu u Hrvatskoj velezaslužni starina, prečastni g. Stjepan Sabljak odrekao službe propovjedničke poradi narušena zdravlja, imenovan je vis. odpisom odjela za bogoštovje i nastavu od 27. veljače t. g. br. 1752 za sveučilišnoga propovjednika dr. Matija Matina, bilježnik duhovnoga stola i obrednik Njeg. Uzoritosti kardinala nadbiskupa Zagrebačkoga. Istim odpisom odobren je i naputak za sveučilišnoga propovjednika, izradjen akademijskim senatom, kojemu je pri tom bila misao i nakana, da se nedjeljna sveučilišna služba Božja »prema dostojanstvu ovoga kr. sveučilišta i prema njegovim odgojnim svrhama tako uredi, kako bi si ta služba Božja vremenom osvojila onakav karakter i ugled, kakav ima akademijska služba Božja u drugih sveučilišnih gradovih ne samo za akademijsku mladež nego i u obće za inteligentniju publiku.«

Napokon je ovih dana zadovoljeno i neodoljivoj potrebi predavanja geografije na mudroslovnom fakultetu previšnjim imenovanjem dr. Petra Matkovića za javnoga redovitoga profesora geografije u ovom kralj. sveučilištu.

Kolegija držalo je u fakultetu bogoslovnom zimskoga poljeća 8 učiteljskih sila na broju 16, sa 74 sata na tjedan, u ljetnom poljeću 8 učiteljskih sila 13 kolegija sa 75 sati; u fakultetu pravo- i državoslovnom zimskoga poljeća 11 učiteljskih sila 20 kolegija sa 92 sata, ljetnoga poljeća 9 učiteljskih sila 22 kolegija sa 81 satom; u fakultetu mudroslovnom zimskoga poljeća 18 učiteljskih sila 51 kolegij sa 147 sati, a u ljetnom poljeću 19 učiteljskih sila 53 kolegija sa 149 sati; skupa u sva tri fakulteta u zimskom poljeću 37 učiteljskih sila 82 kolegija sa 313 sati na tjedan, u ljetnom poljeću 36 učiteljskih sila 88 kolegija sa 305 sati na tjedan. Slušatelja redovitih i izvanrednih u sva tri fakulteta bilo je u zimskom poljeću 416 (u bogoslovnom 73, redovitih 13, a 60 izvanrednih, u pravo- i državoslovnom 214, redovitih 189, a 25 izvanrednih, u mudroslovnom 129, redovitih 47, a 73 izvanredna i 9

farmaceuta), u ljetnom 362 (u bogoslovnom 66, redovitih 13, a 53 izvanredna; u pravo- i državoslovnom 179 redovitih i 1 izvanredni; u mudroslovnom 107, redovitih 41, a 66 izvanrednih i 9 farmaceuta). Manjak prema zimskom poljeću nastaje odatle, što u ljetnom poljeću odpada kolegij državnoga računoslavlja, koji polazi znatan broj izvanrednih slušalaca fakulteta pravo- i državoslovnoga.

Promocijâ na čast doktorsku bilo je prošaste naukovne godine 8, u fakultetu bogoslovnom 1, u pravo- i državoslovnom 6, u mudroslovnom 1. Između kandidata za stupanj akademijski učinio je Ljudevit Krašković sve stroge izpite s izvrstnim uspjehom te je prvi primio doktorsku čast u novoj sveučilišnoj auli. Rigorozâ bilo je 19, u bogoslovnom fakultetu 2, u pravo- i državoslovnom 15, u mudroslovnom 2; svi su učinjeni koje s izvrstnim koje s dobrim uspjehom.

Kod državnih izpita pokaza se prošle godine najpovoljniji do sada uspjeh. U sva tri razdiela učiniše izpit 170 kandidata, od tih 22 s odlikami, 142 s dobrim uspjehom, a 18 bez uspjeha.

Izpit za gimnazijsko učiteljstvo učinilo je 19 kandidata: od tih 3 su aprobirana za višu, 3 za nižu gimnaziju, 10 ih je popunilo izpit, a 3 su kandidata reprobirana.

Od slušalaca u oba svjetovna fakulteta bijaše malo ne trećina od naukovine oproštena što posve što na polak: u I. poljeću platiše 187 naukovinu cijelu, 49 polovinu a 98 ništa; u drugom poljeću 160 cijelu 39 polovinu, a 88 ništa.

Stipendija i podpora uživalo je u pravo- i državoslovnom fakultetu 33 slušatelja u cjelokupnom iznosu od 6022 for. 50 nč. i 900 franakah, u mudroslovnom 29 slušatelja u cjelokupnom iznosu od 5170 for., u bogoslovnom 2 slušatelja u cjelokupnom iznosu od 100 for., skupa u sva tri fakulteta 64 slušatelja u cjelokupnom iznosu od 11.292 for. 50 novč. i 900 franaka.

Tečajem godine nemilom je smrću otet sveučilištu oplakivani pravnik Ivan Štulhofer.

Prelazeći na izvješćivanje o sveučilišnoj knjižnici napomenuti mi je prije svega, da se je trudom i vještinom našega knjižničara prenošenje biblioteke u nove prostorije ne samo izvelo u najboljem redu i bez ikakve štete, nego i tako uredilo, da poraba same biblioteke nije ni jedan dan bila pretrgnuta. Sveučilišna knjižnica dobila je sada u novoj sveučilišnoj sgradi dovoljne i prikladne i udobne prostorije te su naročito prije tako tiesne čitaonice zamijenjene velikimi, prostranimi, koje podpuno zadovoljavaju svim pravednim zahtjevom. Uz znatan trošak, visokom kr. zem. vladom velikodušno dozvoljen, obskrbljena je biblioteka za prošaste godine malo ne svim potrebitim pokućtvom, a što jošte nema i pokućva i drugih stvari, kojih ište lakša i udobnija poraba biblioteke, nabavit će se i urediti ove naukovne godine.

Smještenjem knjižnice u novih prostorijah nastalo je doista novo razdobje za taj sveučilišni zavod. Poslovi su se povećali, nadzor samoga zavoda postao je tegotniji, a kako svakim danom raste čitajuća publika, tako se i zahtjevi njezini danomice množe. U tih promienjenih prilikah knjižnica uz dosadanje osoblje, koje poglavito čini jedna jedincata osoba, ne može zadovoljiti zahtjevom, kojim ipak svakako treba da zadovolji. Pa s toga nije možda samo opravdana želja, nego upravo najprešnija potreba za biblioteku, da joj se osoblje umnoži. A pošto bude potrebno bibliotečno osoblje namješteno, nastala je nova potreba, da se naime sva biblioteka na novo po strukah katalogisuje. Čim se prije taj posao započme, tim će se manjom trudom i manjim troškom moći dovršiti. Sveučilišni knjižničar već je u tom pogledu — netom je knjižnica smještena bila u novih prostorijah — visokoj kr. zem. vladi podastro tačno obrazloženu predstavku, koju je i akademjski senat osvojio i podupro. Pripravnost, kojom je visoka zem. vlada do sada pripomagala tako liepomu razvitku naše sveučilišne knjižnice, daje mi pravo, da izreknem ovdje nadu, da će se još tekom ove školske

godine spomenutoj našoj molbi i potrebi zadovoljiti, i da će moj nasljednik do godine moći izviestiti, da se je bibliotečko osoblje pomnožalo, a da je i novo katalogisovanje već započelo.

Sveučilišna biblioteka imala je prošaste godine 5160 fr. 25 $\frac{1}{2}$ nč. za kupovanje i vezanje knjiga, a narasla je za 2509 svezaka (kupljeno je 2316, darom 85, a dužnih otisaka predano je 109 svezaka.) Poraba knjižnice bijaše mnogobrojnija nego ijedne od prošastih naukovnih godina. U djačkoj čitaonici rabljeno je od 6539 osoba 22.665 svezaka, a u drugoj čitaonici koje rabljeno koje posudjeno 7226 svezaka, — u svem je dakle upotrebljavano 29.891 svezak; za preko dvie tisuće više od predprošle godine. Ja to ovdje s veseljem priobćujem i na čast akademijskoj mladeži kao liep dokaz, da ona sve više prijanja za nauku i knjigu. Uslobodjujem se pak i ovom sgodom sveučilištnu knjižnicu preporučiti blagohotnosti visoke vlade a vještomu i revnomu glavaru knjižnice za njegov rad i njegovu trudbu izraziti najtopliju zahvalnost.

Botaničkomu zavodu našega sveučilišta poklonio je već predprošle godine g. prof. dr. Bohusláv Jiruš svoj herbar, koji je brojio 5271 vrst bilina, a povrh toga 20 svezaka dubletâ i neopredjelenih bilina. U prosincu t. g. preuzeo je taj zavod — u smislu visokoga vladinoga odpisa od 9. ožujka 1880. br. 1308 — i musealni herbar, koji je imao:

- 18 svezaka hrvatskoga herbara,
- 2 svezka kryptogama,
- 14 svezaka raznih, neuredjenih phanerogama,
- 3 svezka neuredjenih bilina hrv. flore,
- 9 svezaka phanerogama bez ikakve vriednosti,
- 36 svezaka algâ iz jadranskoga mora,
- 4 knjige sa istimi.

Prema tomu uredit će se sveučilištni herbar tako, da će se sastaviti jedan obćeniti herbar i jedan herbar hrvatske flore. Temelj prvomu bit će herbar poklonjen profesorom drom. Jirušem, a temelj drugomu bit će ono 18 svezaka hrvatskoga herbara musejskoga.

Tečajem god. 1882. nabavljeno je 2375 eksemplara, a herbaru pridošlo 1120 novih vrsti i tako broji sada obćeniti herbar 6391 vrst. Botaničko-morfologička sbirka ima već sada 448 brojeva, medju timi 116 različitih droga, koje je zavodu darovao gospodin Sigismund Mittelbach.

I pitanju o osnutku botaničkoga vrta obratila je visoka zem. vlada prošaste godine svoju pažnju. Odpisom od 7. veljače br. 1398 izjavio je visoki vladni odjel za bogoštovje i nastavu, da će »nastojati, da zadovolji u tom pogledu željam profesora dra. Jiruša, da će obzirom na odnosni zaključak saborski uvrstiti u proračun za god. 1884. stanovitu svotu za tu svrhu te da će iste godine započeti dotične gradnje.«

Prema tomu sva je nada, da će se do mala pristupiti izvadjanju ovoga prirodoslovnomu odsjeku našega sveučilišta tako potrebnoga zavoda. Kako su botanički vrtovi zavodi veoma poučljivi i kako takove vrtove uredjuju i pače o svom trošku uzdržavaju gradovi manji od Zagreba, nema dvojbe, da će i slavno zastupstvo i poglavarstvo grada Zagreba poznatim veledušjem rado pripomoći, da se ta nada i želja našega sveučilišta što prije ostvari.

S dužnom zahvalnošću spominjem, da se je pokojni opat i kanonik prvostolne crkve Zagrebačke Franjo Huszar u svojoj oporuci sjetio našega sveučilišta zapisav 500 for., da se od kamatâ svake godine u drugom fakultetu nagradi najbolja pisana hrvatska razprava redovitoga slušatelja Hrvata u ovdašnjem sveučilištu. Nagradu dosudjivat će po ustanovi zakladateljvoj dotični profesorski sborovi.

Kod tužne sgode, koja je za prošaste godine zadesila hrvatski i bratski nam srbski narod smrću nezaboravnoga Gjure Daničića, očitovalo je svoje učešće i ovo sveučilište, u ime kojega položio je akademijski senat žalobni vienac na lies neumrloga književnika i uzor-učenjaka, a sprovedu prisustvovala su uz sveučilištnu mladež i sva tri profesorska sbora.

Obćenite radosti, koja se je prostranom monarhijom razliegla prigodom porodjaja Njezine ces. i kr. Visosti kraljevine Štefanije, dielnik bijaše i ovo sveučilište, te prisustovaše svetčanostim, odredjenim s toga radostnoga događaja.

Ugodnu vršim dužnost proglašujući, da je koncem prošaste naukovne godine prvi put podieljena nagrada iz zaklade Anke pl. Bresztyensky rodjene Štefanić. Tu je nagradu u iznosu od 42 for. profesorski sbor pravo- i državoslovnoga fakulteta jednoglasno dopitao redovitomu slušatelju prava Ivanu Krst. Sporčiću za njegovu razpravu, kojom je vješto riešio profesorskim sborom postavljenu zadaću: »Neka se po vrielih hrvatsko-ugarskoga privatnoga prava označi pravni upliv razlike spola i poblize opišu posebna nasliedna prava osobâ ženskoga spola.«

Zaklada sveučilištna umnožala se je prošaste naukovne godine za okolo 1300 for.

Akademičko društvo za podporu ubogih pravnika povećalo je svoju glavnicu za 345 for., te je ona narasla na preko 14.800 for., od dohodka razdieljeno je na podporu 1109 for.

Prošaste su školske godine i slušaoci mudroslovnoga fakulteta osnovali društvo u podporu oskudnih i vriednih slušatelja toga fakulteta, pošto je visoka kr. zemalj. vlada potvrdila pravila tomu društvu, kojemu želim, da može što prije svoje blagotvorno djelovanje započeti.

Akademičkomu pjevačkomu društvu »Hrvatska Lira« ustupljena je dozvolom visoke kralj. zemaljske vlade posebna i prikladna soba u novoj sveučilištnoj sgradi uz obvezu, da isto društvo preuzme pjevanje kod akademijske službe Božje. Ne dvojim ni malo, da će i ta blagodat i tačno izvršivanje preuzete obveze nasporiti razvitak društva, kojemu od srca želim što ljepši napredak.

Ostavljajući rektorsku stolicu, zahvaljujem najsrdačnije svoj gospodi drugovom, napose članovom akademijskoga

senata, za kriepku i postojanu podporu, kojom su me podupirali u izvršivanju mojih dužnosti.

Izaslanici profesorskih sborova izabrali su 24. lipnja t. g. jednoglasno rektorom magnifikom za naukovnu godinu 1883/84. velemožnoga gospodina dra. Blaža Lorkovića j. r. profesora političke ekonomije, ustavne i upravne politike, a visoka je kr. zem. vlada potvrdila taj izbor, kojim rektorska čast prelazi na ugledna učejaka, ljubljena učitelja i iskrena rodoljuba.

Velemožni gospodine rektore !

Izvolite primiti znakove najviše akademičke časti, nosite ih slavno i sretno na čast i korist našega sveučilišta, pa mi dozvolite, da Vas pozdravim srdačnim :
»Živio!«

II.

GOVOR

NASTUPAJUĆEGA REKTORA

DRA. BLAŽA LORKOVIĆA,

KR. JAVNOGA REDOVITOGA PROFESORA POLITIČKE EKONOMIJE,
USTAVNE I UPRAVNE POLITIKE, ČLANA KR. POVJERENSTVA ZA
TEORETIČKE DRŽAVNE IZPITE RAZDJELA PRAVNO-POVJESTNOGA I
DRŽAVO-ZNANSTVENOGA, IZVJESTITELJA GOSPODARSKOGA ODBORA
ZA SVEUČILIŠTNU ZAKLADU, ČLANA ZEM. STATISTIČKOGA VIEĆA,
DOPISUJUĆEGA ČLANA TRGOVAČKO-OBRTNIČKE KOMORE U ZAGREBU,
ZASTUPNIKA SLOB. KR. GLAV. GRADA ZAGREBA, DEKANA PRAVO-
I DRŽAVOSLOVNOGA FAKULTETA GOD. 1876./77.

Visoko štovana gospodo!

Slavna sveučilištna skupštino!

Kao na drugih sveučilištih tako je i na hrvatskom postalo običajem, da novi rektor, nastupiv svoje zvanje, oslovi odličnu skupštinu učenjaka i prijatelja znanosti, koja se u takovoj sgoti sastaje, posebnim govorom. Iduć i ja da zadovoljim ovomu hvale vriednomu običaju, moram priznati, da sam se našao u neprilici ne o čem da sjajnomu ovomu sboru govorim, nego koje i kakovo pitanje da izvadim iz širokoga područja one nauke, koju prema slabim silam svojim zastupam na našem sveučilištu. Jer u tom vlada podpuno suglasje, da su težnje i gospodarski pojavi ono područje, na kojem se koncentriraju najvažniji interesi ne samo sadašnjosti nego i bliže budućnosti; da se tu kreću istim pravcem iztraživanja učenjaka, pregnuća državne vlasti, kojim idu i interesi velikih masa te bojazljiva propitkivanja pojedinaca, zabrinutih za svoj obstanak.

Ako se pako sa svih strana daje tolika znamenitost gospodarstvu i njegovim pojavom, posve je naravski, da se osobito pomno motre i znanstveni rezultati političke ekonomije. Nje proučavaju velikim interesom svi, koji traže put iz obstojećih zamršaja gospod. unutar okvira sadanjega kulturnoga života, kao i oni,

*

koji zagovaraju misao, da se čvor tih zamršaja mora presjeći mačem ili odstraniti korekturom gospod. načela i aksioma; jedni vide u njih čisto vrelo istine, drugi izvor svih jada, a neki puku obsjenu.

Pobude je dakle dovoljno, materijala obilna, pak bi se moglo posve opravdanim uzeti, da izvadim iz množine jedno pitanje, te ga ovdje razložim. Ja ću ipak, ostaviv na stranu sadašnjost, povesti na kratko vrieme moje slušaoce u nedavnu prošlost hrvatskoga naroda, u 18. stoljeće, da vidimo, kakovo bijaše tada gospod. stanje naše domovine, kakove su narod. gospod. ideje tada vladale, koji i kakovi bijahu zastupnici tih ideja. Možda će se tim barma ponešto razjasniti gospod. kulturno stanje naše prošlosti, a možda prinieti kamečak u sgradi, koju zovemo poviešću polit. ekonomije. Jer ako je za svaku nauku važno proučiti ideje prošlih vjekova, spojiti prošlost sa sadašnošću, potrebno je to napose za onu znanost, koja dolazi u neposredni doticaj sa praktičnim životom*.

Naglašena bo važnost gospod. pojava i problema nije svojina našega vremena; znali su ju i prošli vjekovi, ta gospodarstvo u obće svagda je zanimalo i moralo zanimati sve narode. U svako doba bijaše muževa, koji su nastojali za gospod. odnošaje ustanoviti neka

* U ovom pravcu mnogo se je toga zanemarilo upravo u polit. ekonomiji, pak se te pogriješke uzele izpravljati istom u novijem i najnovijem vremenu. Nije se tomu čuditi, ako se sjetimo primjetbe klasičnoga francezkoga ekonomista Saja: „Što nam koristi sabirati budalaste nazore i pravom ozloglašene nauke. Htjeti je opet izkopati bilo bi isto tako nekorisno kao što i odurno. Zato je poviest nauke tim kraća, čim se više znanost razvija. Za ono što su drugi mislili, pitaju samo oni ljudi, koji nemaju vlastitih stalnih i jasnih pojmova“.

Ovaj nazor jedva treba pobijati; ali treba razlikovati staro od zastarjeloga! Što ima u znanosti i umjetnosti neznatna, to zastaruje; što je važno i znamenito, postaje doduše starim ali nezastaruje. Opaža se i to, da samo oni ljudi pokazuju i imadu interesa za budućnost, koji se interesuju i za prošlost. Znameniti muževi kojega vremena nalik su visoku briegu, njega obasjavaju poslednji traci zapadajućega, a ljube ga prvi sunčani traci novoga dana.

pravila, premda je dugo trebalo vremena, dok se je od onih fragmentarno pojavljajućih se pravila i teorija došlo do zaokružene i sustavno izradjene nauke. Ovakovih pojedinaca bilo je u i hrvatskom narodu, kao što su i druga područja znanosti i umjetnosti nalazila svojih vrednih zastupnika, poteklih iz našega naroda.

Ovi narod. ekonom. pisci hrvatski nisu doduše gradili novih sustava, niti postojeće radikalno preobrazili, ali nazori nekih njih imadu važnost za nauku, razjašnjuju težnje njihovoga vremena, uplivahu znamenito na zakonarstvo i upravu.

Za dokaz toga pozivljem se na umnoga našega zemljaka Jurja Križanića. U velikom njegovom djelu, koje okrstiše »Ruskoe gosudarstvo v polovinjje XVII. vieka«, u prvom dielu, govoreć o narodnom i državnom blagu i bogatstvu, postavlja načelo, da nema većega zla za zemlju nego inozemni trgovci, kojim kralj dozvoljuje u svojoj državi stanovati, ili živiti, skladišta i dućane držati te svagdje po zemlji trgovati. Pogibeljni su ti ljudi sa razloga ekonom. i polit., jer nesamo da pokupuju domaću robu i proizvode jeftino, »nego svojim sunarodnikom dojavljaju tajne naše, toli trgovačke koli i polit., preziru naše narodne zakone i uvode svoje nevaljane i pogubne; naš je narod neuk, ljudi nisu vješti ni trgovanju ni obradjivanju zemlje, pak ih drugi lahko prevare«. Zato podučava Ruse, s kojimi narodi da trguju, kako da podignu nuždne uvjete svakoj trgovini i svakomu gospodarstvu, najme ceste, puteve, kako da uredie rieke; u svakom gradu valja mjerneike namjestiti; jadikuje, da »naš slovenski narod ves est takovomu okajanstvu podvržen, eže vezdje na plečah nam sjedat Niemci, Židi, Šoti, Cigani, Ormljani, Grčki i inih narodov trgovci, koji korv iz nas izsisajut.« Misao ova ovako izrečena nepodnosi kritike pred današnjom naukom, ali se može vjerovati, da joj dade povoda stečeno iskustvo. Naprotiv ono toli istinito načelo njegovo, sadržano u riečih o težačtvu, »da est svemu (narodnomu) bogatstvu koren i osnivanje, težak bo kormit (hrani) i bogatit

i sebe i remestnika, i trgovca i boljarina i kralja« živo nas sjeća na gotovo sto godina kasnije izašli spis Franje Quesnaya »Tableau economique«, koji izreče istu misao samo drugimi riečmi. Zaista vredno je spise umnoga ovoga Hrvata proučiti i gledeć na njegove ekonomske, socialne i državno-gospod. nazore, kao i ostalih, koji se bave istim predmetom. Radnju jednoga od ovih danas ćemo nešto obširnije razgledati. Mislim N i k o l u Š k r l e c a.

N i k o l a Š k r l e c proživio je dobar dio svoga vieka u javnoj službi kralj. hrvatskoga. Bivši protonotar kraljevine, postane kod kr. hrvatskoga namjest. vieća, ustrojena g. 1767., savjetnikom i to iz klase plemića* te je imao referadu narod. gosp., nešto kasnije (g. 1774.) postade i k tomu »superior scholarum director«, pak si je i kao takav stekao liepih zasluga za nauku i školstvo. Dokinućem hrv. namjest. vieća bje imenovan vel. županom županije zagrebačke te je kao takav svečano instaliran 29. rujna g. 1782. Za razprave ug. sabora g. 1791-93. razvije Škrlec neumornu djelatnost, imenito na polju narod. gospod.

Gospodarsko i političko stanje hrvatskoga naroda u 18 stoljeću, zadavaše iskrenim patriotom težkih briga. Slavonija se istom pred kratko vrijeme oslobodila turskoga gospodstva i težkom mukom povratila banskoj vlasti, ali ne podpuno i u svih poslovih; naprotiv krajina bje posve odieljena od matere zemlje i oduzeta uticaju bana hrvatskoga. — Visoko plemstvo sve manje pokazuje mara ne samo za javne polove zemlje nego i za sam narod, u kojem je niklo; razne veze i odnošaji sve su ga čvršće na Ugarsku vezali; sjajnost carskoga dvora i udobnost gradskoga života potaknu mnoge, da se trajno nastane u Beču. Značajno je, što veli Škrlec, da je iz Hrvatske i Ugarske svake godine do 800.000 fr. odlazilo u Beč kao dohodak one gospode, koja su tamo živila bilo u službi, bilo radi svoje udobnosti;

* Jedan savjetnik imenovan bje iz stališa prelata, jedan iz stališa magnata, a ostali iz stališa plemića (nobilium).

Taube opet tvrdi, de je iz same Slavonije na godinu do 500.000 fr. odlazilo kao prihod gospode, koja imadjahu svoja imanja, ali nestanovahu u Slavoniji. U hrvatskom saboru sve se redje vidjaju gospoda iz stališa magnata. I tako nestajase po malo onoga elementa u Hrvatskoj, koji je bio prvi pozvan da digne svoj glas proti navalam na tadanji položaj kraljevine Hrvatske, kojemu su prietile pogibelji od raznih strana.

U drugoj polovici vladanja kraljice Marije Terezije dovinuo se visokoga stepena absolutizam policajne države; kraljica se je materinski upravo skrbila za dobrobit pučanstva, imenito seljačtva, ali njeni savjetnici nisu nimalo zazirali potrebne odredbe izdavati drugim putem, ne onim koji propisivaše ustav.

Plemstvo više i niže pazilo poglavito na svoja prava i povlastice, misera contribuens plebs stenjaše pod dvostrukimi tereti: državnimi i gospoštinskimi. A ti bijahu težki. U pravednom gnjevu govori A. Kolar: »Sav teret i sva šteta svaljuje se na jadnoga porezovnika, a svaka povlast i svaki užitak pada u krilo plemstva, oproštenoga od daća; to je nepravda, ona je možda u skladu sa zastarjelimi Verböczy-evimi privilegiji, ali nije sa zahtjevi narodnoga prava i vječne pravde«. Sva mudrost porezne politike stališa izražavala se u onom »ne onus publicum quoque modo fundo inhaereat«. Jadni podanik življaše tužne dane znojeć se kako da smogne što od njega traže država i zemalj. gospodin. Ne bilo ništa bolje ni u tek uredjenoj Krajini, gdje je opet težka vojnička služba i kruti postupak častnika u nekih krajevih izazvao ogorčenost skrajnu. Tako nastade silno nezadovoljstvo, koje napokon nadje oduška tako u Krajini kao i u provincialu u krvavih bunah, koje su dođuše ugušene, ali su imale za posljedicu, da se je barma počelo ozbiljno raditi o nuždnh reformah.

Gospodarstvo nalazilo se u tužnom stanju: komunikacije nedostatne i nevaljane; imenito u Slavoniji, zemlji toli liepoj i od naravi bogatoj, manjkahu gotovo posvema; rieke nepročišćene i neuredjene činile su golemih šteta, močvare pritisnule velike prostore te ih

otimale svakoj kulturi i radjale svakovrstne bolesti, što su pučanstvo, koje i onako bijaše riedko, nemilo tamenile. A uza sve to ogromni tereti: po jedan *Colonus integrae sessionis* u Slavoniji plaćaše 60 for. daća i poreza, — tako da je Slavonija do pol miljuna for. na godinu u ime poreza davala — kako pripovieda l'aube. Zemlja se obradjivala primitivno, uzgredne grane agrikulture malo su nosile, jer se slabo za nje marilo; šume se tamanile, na kopanje ruda slabo se pomišljalo, vinogradarstvo lošo se plaćalo s bog pomanjkanja prodje vina. Tvornične industrije gotovo nikakove*; čednijim potrebam glede robe obrtne zadovoljavahu zanatlije, živeći u cehovih, u instituciji, koja je tečajem vjekova gotovo sve svoje stare dobre strane i prednosti izgubila, a nove nijedne prihvatila. — Kraj ovakova stanja nebi se bila mogla ni trgovina podičiti osobitim pocvatom ni onda, kad joj i nebi bile priečile, kao što jesu, svaki viši razvoj zapuštene komunikacije, nepravedne zabrane, silne carine, mnogobrojne tridesetnice i tridesetničke pristojbe te bezbrojne malte na cestah i mostovih.

Radna snaga, ne mnogobrojna, priečena u slobodnoj dispoziciji vlasnika, k tomu manje okretna, slabih je rezultata pokazivala; kapitala se nalazilo malo, vjeresije i vjeresijskih zavoda nikakovih; novac bio redak gost, gospodarstvo još nebijaše streslo karakter naturalnoga gospod.** Prema tomu morali su predmeti i roba biti jeftini, jer novac bijaše skup.

* Kad je Franjo Vojkfy uredio u Krapini tvornicu zemljena posudja, zavlada velika radost u cielom kraju, ali tvornica slabo uspievaše; daleko bolje napredovaše po njem osnovana kožarnice.

** Može se s toga vjerovati, da su župnika, koji bi poslje smrti svoje ostavio 200 for. u gotovu, smatrali bogatašem, da se je proviznik (provizor) na imanju zadovoljavao sa 30 for. plaće, a podžupani i assesori sa titulom „spectabilis“, gospodje zanimale se gospodarstvom, čedno se odievale, malo trošile, a liepo samo hrvatski govore. Sve bijaše jeftino. Tako pripovieda grof Adam Oršić u svojih memoirih, ali dodaje, da se to za brzo promienilo; luksus nadje brzo prijatelja, a najbrže ondje gdje je najmanje opravdan. Imenito pako živilo je sve na veliko u Varaždinu, u sjedištu namj. vieća: hodilo se u syili i kadifi, nošilo odielo po najnovijoj modi, jelo srebrnimi žlicami itd., riečju Varaždin postade „maleni Beč“. S luksusom prova-

Ako ovako nevoljno stanje nalazimo u Hrvatskoj ponajviše usljed prijašnjih ratova, pa onda slabe brige vladine, u Dalmaciji naprotiv upravo nepravednom politikom mljetačke republike narod je sistematični ekonomički upropašćivan. Možda se nije nigdje u Europi sustav kolonialni tako nemilo provodio, kao što ga je Venecija u Dalmaciji. Što je Dalmatinac proizveo, nije smio prodati nego u Mljetcih, što je trebao morao je kupiti u Mljetcih. Odatlje ono jadno i nevoljno stanje, u koje dospie Dalmacija, u kojem ju nadje austrijska vlada g. 1797., a iz kojega uze ju oslobadjati mudra vlada Napoleona I., kad je Dalmacija spala pod francezku vlast.

Nemože se reći, da se nije uvidjela potreba ono stanje popraviti, nuždanimi reformami doskočiti najvećim nedostatkom, promaknuti naročito trgovinu uredjenjem i usavršenjem komunikacija, pak se već ovo i ono dobra naredilo; ali više sustavna radnja na polju ekonomičkom u Hrvatskoj otvara se tek ustrojenjem hrv. namjestničkoga vieća.

Doduše hrv. namjest. vieće nemogaše se pohvaliti znamenitom samostalnošću naprama dvoru, i o malenih stvarih, o sitnarijah moradjaše podnositi izvješća, tražiti odobrenje, n. pr. o potrošku uredskoga paušala; ali je mnoga mudra tu zasnovana i u Beč odpremljena; u spisih hrv. namj. vieća (acta Consilii croatici), što no se čuvaju u našem zemalj. arhivu, može se naći projekta, o kojih smiemo reći, da bi bilo i sada vrlo koristno, da se izvedu.

Od svih uredaba, koje su u ono vrieme izvedene, najznamenitija je po svojih gospod. i socijalnih posljedica, u r b a r s k a r e g u l a c i j a, kojom se namjeravalo uvesti harmonija interesa medju gospodom i pod-

liše u ovu zemlju različite opačine, nemoral, razkalašenost, igre i prevare. Odvjetnik te varao, sudac se dao podmititi; gospoda se gizdavo odievala, ali se i silno zaduživala na igrah i kartah, pak je namj. vieće okružnicom od 8. ožujka 1768. strogo zabranilo stanovite hazardne igre, koje se i danas netrpe.

ložnici. — Zatim gledalo se urediti sudstvo i političku upravu, da izdašnije pomažu materijalni razvoj.

Namjest. vieće, koje smatraše »*Oeconomiam publicam tamquam peculiare operationum suarum obiectum*« (predstavka na kraljicu od 17. siečnja 1770.) polazeć sa posve opravdanoga stanovišta, da nemože biti trgovine a po tom niti novca, ako neima komunikacija, požuri se te izradi najprije cestovnu mrežu za tri hrv. županije i to sliedeć načela, da se ceste imadu graditi najprije prema potrebam prometa, onda prema zahtjevom poštarskoga obćenja i prema potrebam vojničkim. Ima u Hrvatskoj cesta i mostova, piše spomenuti grof A. Oršić, ali se nitko nemože na njih voziti. Izradila se zatim osnova ob uredjenju plovitbe na Savi i Kupi, projektirali kanali, koji bi spajali Dravu sa Savom, ovu sa Dunavom; pače predana bje osnova namj. vieću, da se Kupa priredi za plovitbu i daleko više Karlovca, pak onda spoji kanalom sa morem — projekt dakako neizvediv, što su već onda znali i vidili. Kasnije jednakom pomnjom gledalo se urediti ceste u Slavoniji, izsušiti močvare i urediti rieke. Ovim se načinom nastojalo omogućiti izvoz produkta, imenito poljodjel-skih.

Jednaku brigu obrati poljodjelstvu; tražila se od županija i gradova izvješća o stanju te grane gospodarske, prem se dobro uvidjalo, da bi bilo najshodnije cielu zemlju proputovati, jer ona Ciceronova valja i danas i valjati će do vieka »*ad Consilium de republica dandum caput est, nosse rempublicam* (Cicero de Orat. II. 82.) Uvidiv, da se tu mora djelovati podukom, pa onda dobrim primjerom, odredi namj. vieće, da se ustroje gospod. društva, i to dva velika, jedno za Hrvatsku, a drugo za Slavoniju, onomu da bude predsjednikom ban, a ovomu biskup djakovački; svaki je član društva morao biti gospodar, te dokazati predavanjem bilo iz koje grane poljodjelske struke svoju vještinu. Da se ljudi potaknu, opredieljivale se nagrade, davala odlikovanja, mislilo na ustrojenje gospod. škola; a uz to vrlo se revno radilo o podizanju i uredjenju pučkih škola, te

predlagalo, kako da se umnoža žiteljstvo. Revno se nastojalo o razvoju rudarstva, jer da ovo blago nesmije bezkoristno ležati u utrobi zemlje: uvidjala potreba, da vještaci prouče zemlju; nastojalo se dignuti kopanje ugljena, posebnom predstavkom zamoljena bijaše kraljica, neka naloži, da donji krajevi Ugarske, gdje neima šuma, kupuju hrvatski ugljen, (carbo bitum) što no se kopa u Rasinji, oko Ludbrega i Liepoglave, jer da se ugljen može neznatnim troškom odpremati Dravom, dočim je dovažanje drva vrlo skupo.

Šumam obraćaše vlada hrv. veliku pažnju; već je u instrukciji kraljičinoj, izdanoj namj. vieću, naglašeno, neka nastoji »ut silvae omni possibili modo conserventur«, pak je prema tomu izradjena osnova naredbe ob uzdržavanju šuma te predložena predstavkom od 18. studenoga 1768. na odobrenje. Kod gradnje mostova nalagalo se županijam, da ih grade od kamena, jer su drveni mostovi i manje trajni, a troši se mnogo drva na nje.

Kušalo se podignuti gojitbu ovaca plemenitije vrsti, u tu je svrhu nabavljeno ovaca španjolske pasmine, te smješteno u Mrkoplju, odakle se razašljale po Hrvatskoj i Ugarskoj; brižno se radilo oko pčelarstva, izdavale se popularno pisane knjižice o gojitbi pčela, te imenovao i nadzornik za to; velikom revnošću prionulo se uz gojitbu svilene bube, jer da ovo zadaje malo truda i brige, a donosi gotova novca. Imenovali inspektore svilogojstva za Hrvatsku i Slavoniju, slali vještake u zemlju, da ladanjski sviet poučavaju u svilogojstvu; u Osieku ustrojila se tvornica, u koju dolazahu ljudi iz Ugarske da prouče ovaj posao. Pak je i bilo koristno ovo nastojanje i donosilo liepa novca u zemlju; pučanstvo n. pr. sriemske županije zasluživalo je na godinu do 20.000 for. Uz ovu poticala se gojitba trgov. bilina, imenito duhana, koji je osobito u požezkoj županiji dobro uspjevao, zatim lana i konoplje.

Namj. vieće opetovano moli kraljicu, neka zabrani uvoz dalmatinskoga vina u karlovačku krajinu, napose u regimente ličku i otočku, jer da tim silan

novac odlazi svake godine u »tudju državu — mljetačku«, dočim bližnji posjednici vinograda u hrvatskom provincijalu nemogu svoga vina prodati*.

Jednaka briga posvećila se zanatom i obrtom; vlada potraži podatke o broju i stanju zanatlija, kojih bijaše dakako najviše u gradovih; a zatim živo prione, da se uvedu manufakture i tvornice. Svaki pokus o tom najvećim je odobravanjem susretan, davale se pogodnosti imenito doseljenikom inozemnim, obrtnikom i fabrikantom, izplaćivale nagrade; kraljicu više puta zamoliše, da se vojska, a osobito krajiška, obskrbljuje produkti domaće radnje; napose da se sukno za odielo nabavlja iz domaće tvornice grofa Patačića. Naprotiv kućna hrvatska obrtnost nenadje nikakove pomoći niti zagovora, a nemogaše je steći s toga, jer da se produkti kućne industrije nikamo neizvoze, nemogu dakle donieti novca u zemlju. Karakterističan je u tom pogledu nalog kraljice Marije Terezije (od 28. svibnja 1770.), da se nedaje nikakova nagrada producentom darovca (sukna), nego da ih treba upućivati, neka se radje late proizvodjanja finijega sukna.

Trgovini posvećivala se specialna briga, ne samo zato, jer je trgovina u istinu znamenita grana gospod., nego jer su cilu gospod. politiku ravnala načela merkantilnoga sustava.

U zemlji treba naobraženih činovnika, imenito političko-kameralistički obrazovanih, zato su se na predlog prof. A. Barića podjeljivale štipendije i nagrade slušaocem na zagrebačkoj akademiji, koji su najbolje napredovali u političkih disciplinah.

Namj. vieće podastiralo bi početkom svake nove godine obširno izvješće o svom radu i o celom stanju zemlje u minuloj godini. I u tih izvješćih nalazi se vrlo

Juraj Križanić, govoreć medju inim i o hrvatskom vinu reče: „U Hervatov sje ražat premnogo vino, ali dlja previsokih gor i dlja nebitja (?) plovnih riek, nikamo se neizvažat. Hervati adda ob vinu pričju imaju i veljet: Nikoli (nikada) sje tol mnogo vina neurodit da bismo ga neizpili, i nikoli sje ga tol malo neurodit, da bi nam ga ne bilo dosta“.

zanimivih podataka, tu je sadržana slika gospodarskoga, financijskoga i kulturnoga stanja* zemlje.

Po tadanjem shvaćanju trebalo je novčanimi nagradami poticati pojedine obrtnike i trgovce na osnivanje novih ili razširenje već postojećih podhvata. Za to misli i namj. vieće, da bi trebalo osnovati posebnu zakladu; potreban novac zakladni dao bi se sabrati odrediv, da svaki činovnik, koji bere iz blagajne kraljevine plaću ili mirovinu, doprinosi od nje 5% za tu zakladu. Nu ovaj predlog nije bio nikada izveden.

Iz ovoga nešto obširnije razloženoga djelovanja hrv. namj. vieća, sravniv ga s ugarskim namj. viećem, vidi se, da su u djelokrug njegov u glavnom spadali isti poslovi koji i u djelokrug ug. consiliuma, bijaše dakle onomu posve ravnopravno. Da je ova oblast uz onakovu revnost mogla raditi duže, bila bi mnogu koristnu po

* Iz jednoga takovoga izvješća, podnešenoga 9. listopada 1773. što no razlaže stanje zemlje u godini 1772., priobćujem ove podatke: Izvozilo se iz Hrvatske: žito, vino, svinje, rogata marva, med, vosak i maslac, a uvozila razna obrtna roba; trgov. bilanca da nije povoljna, a neće ni biti dok se, po mnenju županija, ne uklone zapreke, imenito dok nebude slobodan izvoz hrvatskoga vina u Štajersku i Kranjsku, dok se ne dokinu tridesetnice i zapreke izvoza u Banat; dok se, po mnenju županije varaždinske, ne obale tridesetničke pristojbe; dok se, kako misli požeška županija, nesagradi cesta na Viroviticu, nepodignu tvornice na račun državni itd. Ipak konstatira se napredak gospod. i kulturni: pučkih škola da ima (godine 1772.) po selih 54, a u gradovih 6, dakle ukupno 60, dočim ih je kod ustrojenja namj. vieća bilo u cijeloj zemlji 24 i to: 18 katoličkih, a 6 pravoslavnih, dakle za ovo četiri godine što je ustrojeno hrv. namj. vieće, podignuto bijaše novih 27 pučkih škola. Manufaktura i tvornica da je u svem bilo 13, medju timi spominje se: tvornica papira u Zagrebu, zatim „fabrica Leonise“ u Ozlju, „C. r. fabrica ac filatorium serica“ u Osieku itd. Za svaku tvornicu i za svako poduzeće točno se navodi, kakove sirovine preradjuje, da li domaće ili inostrane, kamo se fabrikati prodavaju, koliko ima radnika itd. Magistrorum, opificum et mechanicorum da je bilo u svih županijah i gradovih 5710, a sodalium 1069. Napokon se u izvješću navodi točno, koliko je poreza (contributio) raspisano, koliko utjerano, u pojedinih gradovih i županijah koliko na dugu ostalo, za koliko je u kojem gradu poraslo pučanstvo, koliko primljeno novih gradjana, koliko se doselilo obrtnika i zanatlija i odakle i t. d.

Hrvatsku učinila, nu bila bi i više u kratkom vremenu svoga obstanka, da su podredjene joj oblasti, imenito županije i gradovi, naloge i pozive njene točnije vršile. Koncem godine 1779. dokinuše hrv. namj. vieće; domaći njegovi i vanjski protivnici odrzaše pobjedu. Hrvatska spade pod upravu ugar. namj. vieća. Jedan velikaš hrvatski napisu poslje dokinuća, da za namj. viećem neplače nitko do onih, koji su kod njega bili namješteni*.

Sve predloge, predstavke i osnove, zasjecajuće u narod. gospodarstvo, izradjivaše Škrlec, medju njimi ima i vrlo obsežnih izradaka n. pr. onaj o konskripciji, o reguliranju rieka, ob uredjenju službe blagajničke, itd.

Prelazeć djelovanje njegovo kao velikoga župana zagrebačkoga spominjemo, da je g. 1791. na saboru ugar. uživao veliki ugled, imenito kao teoretično naobraženi i praktično versirani poznavalac gospodarskih odnošaja. Nakon uzpostavljene konstitucije ug. je sabor držao, da nemože i nesmije dulje odlagati nuždne reforme gospodarske, o kojih se već preko pol vieka govorilo i pisalo, koje je nuždnimi proglasio već pisac senzacionalnoga spisa »Opinio circa Reformationem regni Hungariae«. Sabor izabra više odbora, da viećaju o raznih pitanjih, a medju timi i odbor »Deputatio commercialis, tricesimalis et pro objectis publicae oeconomiae«, a uz ovaj još posebne odbore za poslove urbarske, porezne i za rudarstvo. Duša onoga odbora bijaše Nikola Škrlec, njegova je zasluga, da je taj odbor već god. 1793. mogao svoj izradak predložiti saboru. Tu je izradio Škrlec dva spisa, koja su kasnije tiskana i to :

* Die vielen dabei (kod namj. vieća) angestellten Individuen verlangten aber grosse Summen zum Unterhalt, die Cassa domestica wuchs bei den Comitaten beträchtlich, und bei den Contribuenten beschwerlich, alles schrie . . . . Alles war dieses unnöthigen Dicastrio überdriessig (Arkiv knjiga X. Memoiren des Grafen Adam Orsich de Slavetić str. 275.). Velik trošak! a ipak je ta oblast stajala na godinu samo 12 000 forinti, najveća plaća savjetnika iznosila je 1500 for. a najniža 600 for.

1. *Projectum legum motivatum in objecto Oeconomiae publicae et Commercii perferendarum, per Nicolaum Skerlec de Lomnicza etc. elaboratum et excelsae Regnicolari Deputationi in Commercialibus Anno 1791. exhibitum. Štampano u Požunu g. 1826.*

2. *Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae relate ad commercium, per excellentissimum dom. Nicolaum Skerlec, pro deputatione commerciali elaborata.*

Onaj prvi spis jest obširno i dosta sustavno izradjen predlog, kako da se reforme gospod. uvedu, kojim pravcem da se kreću i kojimi sredstvi da se podupire razvoj materijalni naroda. Svaki paragraf je motiviran, mnogimi primjeri iz praktičnoga života objasnjen i podkripljen. Ideje i predlozi ovdje izradjeni mogu se djelomice naći u predstavkah i predlozih, što ih je Škrlec kao savjetnik hrv. namj. vieća napisao. Spomenuti odbor prihvati najveći dio predloga Škrlečevih gotovo doslovce, o čem se svatko može uvjeriti sravniv njegov »Projectum legum motivatum« s izradkom odborovim »Projectum legum, quae deputatio Regnicolaris in Commercialibus demisse censeret in Regni Comitibus perferendas«.

Drugi njegov spis »Descriptio physico-politicae situationis« etc. imadjaše biti podlogom i kaži putem odboru malo prije spomenutomu; Škrlec bo smatraše elementarnim zahtjevom svake reforme, da se pozna ono područje, koje se kani reformirati; da nije moguće gospod. životu legislativnim putem označiti shodni pravac, ako se potanko nepoznavaju sami gosp. odnošaji, sve njihove mahne i svi nedostatci. Zato pravom primjećuje Kautz, da je ovaj potonji spis vrlo važan, jer je znamenito djelovao na narod. gospod. razvoj i preobrazaj »ciele Ugarske;« ova je radnja sustavna i nedvojbeno najbolja, što je do tada u Hrvatskoj i Ugarskoj o gosp. pitanjih pisano. Nu pozitivni predlozi o reformi gospod. u ovom spisu izraženi nerazlikuju se po svojem sućanstvu od onih, što ih sadržaje njegov »Projectum legum motivatum«, samo što se ovdje iznose u formi redigirane osnove

zakona; isto tako slažu se glavne ideje narod. gospod., kako su u oba spisa izražene posvema. Prije nego li ih uzmemo razmatrati, da vidimo sliku, koju je Škerlec nacrtao o stanju Hrvatske i Ugarske. Prvi dio njegove »Descriptio« predočuje fizikalnu i političku sliku zemlje, stanje žiteljstva, topografičke i geografičke odnošaje; opisuje prirodne uvjete gospodarstva. U slikanju »političke situacije« spominje, s kojimi zemljama graniče Hrvatska i Ugarska, u kakovu se stanju gospod. i prosvjetnom nalaze te zemlje, iztičuć predmete eventualnoga u nje uvoza i izvoza. Pri tom osobito iztiče važnost hrv. primorja za trgovinu tvrdeć, da je to jedini put, kojim mogu produkti Ugarske doći u svjetski promet. Spominje, što se je već učinilo za razvoj pomorske trgovine, da su sagrađene ceste Karolinska i Josefinska, sagrađene i uredjene luke kraljevička, bakarska i riečka; da je Trst uživajuć mnoge pogodnosti nanio zname-nitih šteta trgovini i razvitku hrvat. pomorskih gradova, tršćanskoj pomorskoj oblasti bje podčinjeno i hrvatsko primorje (*Littorale Croaticum*, veli pisac) s uputom, da podupire razvitak i procvat prometa imenito na Rieci, Bakru i Senju. Tršćanska oblast da je malo marila za one naloge, ona je pače svimi sredstvi smetala onu misao vladarevu; mjesto da ide na ruku rečenim gradovom i trgovini njihovoj, radila je upravo proti njim, nastojeć da se što više trgovine navrati na Trst. I u tom uspie u toliko, da je ne samo veći dio produkta Ugarske i dielomice Hrvatske polazio preko Kaniže, Optuja na Trst, nego je gotovo sva roba talijanska i levantinska, što su ju trebali osobito u Ugarskoj, istim putem išla u Peštu, a odavlje se razvozila po čitavoj Ugarskoj. Moglo se pako tako raditi, jer Sava i Kupa nebijahu očišćene, ceste u Hrvatskoj i Ugarskoj nedostatne i loše, što je sve išlo u prilog konkurenciji Trsta. Istom kad su bili ovi nedostatci uklonjeni, a hrvatsko primorje oduzeto upravi tršćanske pomorske oblasti, krenuše stvari ponešto na bolje.

Na prema ovoj vanjskoj gospod. polit. situaciji Škerlec riše nutarnju ne manje zanimivim načinom. Iztaknuv

kada su evrop. vlasti uzele pomnjojije paziti trgovinu i njezin razvoj; spomenuv Mljetke i njihovu trgovinu, odkriće Amerike i upliv toga dogodjaja i njegovih posljedica na Evropu veli, da su u Ugarskoj i Hrvatskoj istom u polovici 18. stoljeća počeli se davati na posao, kojim se druge vlade već dugo i uspješno baviše; tada istom uvidiše potrebu, da se žiteljstvo umnoža, podigne poljodjelstvo, razviju obrti i oživi trgovina. Vlada je počela raditi, neki pokusi su uspieli, drugi ne, a nije tomu ni čudo, kad manjka podpora upravo onih faktora, koji su prvi pozvani djelovati u ovom području: »Vlastela misli, da je sve učinila, ako gospodari po starom običaju, a jurisdikcije sciene, da na nje nepadaju poslovi trgovine i obrta, ili da su posve dosta učinile, ako izvode više naredbe«.

Glavne ideje narod. gospod. Nikole Škrleca jesu ove: Temelj države i prvi uvjet svakoga ekonomičkoga razvoja jest pučanstvo; samo zemlja gusto napučena može napredovati i bogatom postati, pak vlada takove samo zemlje može računati na veći dohodak. »Ubi populus, ibi obulus«, ovaj aksiom merkantilističnoga sustava prigrljuje i Škrlec te ga na više mjesta izražuje* Valja odklanjati zaprieke množenju pučanstva; u normalnih okolnostih t. j. ako neima rata, glada i kuge, u zemlji slabo nastanjenoj, broj se žiteljstva podvostručuje za 30 god., a u zemlji dobro napučenoj može se kroz više godina držati u ravnoteži, može se kadšto umančiti, uvijek pako, ako nenadodje kakova vanjska zaprieka budi prirodna budi zakonarska, za 50 god. umnoža se za jednu trećinu, pak to ide dotlje, dok pučanstvo tako nenaraste, da se ili izseljuje u kolonije, ili nestankom razmjerja medju produkcijom ili konsumcijom, nepočme stradati i padati.

* Kao da je Škrlecu pred očima lebdila ona Conringova: Cui multus est populus, is omnitus quoque abundat, quae humana industria et intelligentia complectitur. Subditorum multitudinem magna etiam opum possessio comitatur

Malen broj žiteljstva nepovoljan je i s toga, jer prieči uzpostavu pravoga razmjerja medju produkcijom i konsumcijom*.

Nerazmjerje medju produkcijom i trošnjom dade se odstraniti umnoženjem domaćega pučanstva, zatim davajuć pogodnosti useljenikom inozemcem kao i onim domaćim, koji se iz dobro napučena kraja presele u slabo ili nikako nastanjeni. Pogodnosti te neka dade država i to: oprost od plaćanja poreza, vojničke dužnosti, gospoštinskih tereta, a druge mogla bi dati zem. gospoda n. pr. posagraditi kuće naseljenikom, itd.

Svaki stanovnik treba da vrši neko zvanje, koje ga može hraniti (*status alimentacionis*), jer »individuum, quod non habet certum alimentacionis statum, Reipublicae oneri est«; ako pako cijeli razredi neimaju takova zvanja, nastaju odatlje pogibelji za društvo i državu. A za takove klase pučanstva drži Škrlec: Izraelićane, Cigane i donekle Vlahe (»Valachi«, veli izrikom)**.

* Prema popisu pučanstva od g. 1787. dolazi tu na 1,299.262 producenta (poljodjelci, vinogradari, žiljeri, rudari i vrtljari) 172.148 konsumenta (svećenstvo, plemstvo, činovništvo gospodarsko, honoracioni i gradjani); po tom dolazi na 6 producenta samo jedan konsument, a morao bi jedan producent barma pet konsumenta uzdržavati.

** Izraelićana bijaše po mnenju Škrlečevom u Ugarskoj 80.000 duša, pak „tanta populi multitudo nec agriculturam nec officia exercebat“. Osim neznatne manjine svi da se Izraelićani bave sitnom trgovinom, toliko pako ljudi nemože živiti od takova posla, zato se mnogi davaju „ad fraudes, imposturas, caedes, aliaque scelera“, lihvarare i globe osobito ladanjski sviet. Zato valja naložiti, da se Židovi bave poljodjelstvom i zanati, a tko nebi toga na opetovani nalog htio, ima se postupat š njim kao s protuhom; useljivanje Židova treba zabraniti; jer kako je ovo pleme vrlo plodno, a susjedne zemlje imenito Poljska i Galička imadu Židova više nego ih mogu hraniti te se rado useljivaju, mogli bi poplaviti kraljevinu. A Poljska je živim primjerom, koliko nastaje zlo, ako se Židovi odviše umnožaju.

Jednakim načinom valjalo bi pritjerati na stalni posao Cigane, kojih tek neznatna manjina bavi se kovačkim obrtom ili „*eum circumforanea musica*“, većina pako živi od krađe. Napokon i glede Vlaha opaža, da imadu doduše „*coloniales sessiones*“, ali da se jako podavaju opaćinam, nu priznaje, da uspješan liek proti tomu može donieti jedino dobro uredjena pučka škola.

Zadaća je narod. gospodarstva (oeconomia publica) raditi oko toga, da se umnožaju, oplemene i usavrše produkti svih triuh carstva prirode; jedan od najvažnijih uvjeta materijalnoga dobrostanja i procvata gospod. je »ravnoteža u razmjerju medju produkcijom i konsumcijom«. Oko gospodarstva imadu svi raditi: pojedinci, oblasti i zakonodavstvo, a prema potrebi mogli bi se imenovati »curatores oeconomiae publicae«, kao što i za neka zanimanja gospodarska n. pr. pčelarstvo, svilogojstvo itd. posebni nadzornici; treba ustrojiti gospod. škole; praktični, gospodarstvu vješti ljudi imali bi podučavati puk u gospodarstvu, jer se ovim načinom može doći u najkraćem vremenu do povoljnijega rezultata. Tu zadaću mogli bi preuzeti svećenici raznih vjeroizpovijesti pa i zemalj. gospoda. Razlaže za tim, što bi se imalo učiniti, da se podigne n. pr. vinogradarstvo, da se zaprieči patvarenje vina, sačuvaju šume itd.

Kako je poljodjelstvo važna grana, a inteligencija još riedka, Škrlec opetuje ovdje, što je jednom kao savjetnik hrv. namj. vieća predložio bio, da imade mladi kler svih zakonom priznanih vjeroizpovijesti absolvirati tečaj praktične ekonomije; svjedočba o tom stečena neka služi preporukom za višu službu ili bolji benefecij. Ovakov studij nije protivan stališu svećeničkom, pače ako se uzmu na oko načela kršćanstva, upravo mu je homogen.

Uz produkciju sirovina jednako da se imadu njegovati obrti te fabrična industrija. Za ove valja tim više činiti, što je imenito tvornicâ vrlo malo*. Kao shodno sredstvo za to smatraše podieljivanje pogodnosti uselivšim se inostranim obrtnikom, n. pr. da se oslobode svih javnih tereta kroz 15 god.; potrebe vojničke valja da se po mogućnosti podmiruju produkti domaće radnje, izumom i obretom na polju obrtnom, ako se prijave oblastim, neka se podieli privilegij na 15 god., ali ne

* Škrlec veli, da ih je u cijeloj Ugarskoj godine 1787. bilo samo 12.

duže; razlozi su za to isti, koji se još i danas navode u to ime. -- Obrtnost imala bi biti slobodna; dokinuće cehova išće s jedne strane za razvoj industrije nuždna sloboda, a s druge strane zle porabe (excessus) cehova; ako uzprkos tomu on u svojoj osnovi zakona pridržaje cehove, biva to s oportuniteta, jer da cehovi postoje u svih zemljah monarkije. Cehove valja urediti, oduzeti im pravo, da namiću pristojbe ili globe članovom svojim; što se sakupi dobre volje prinosa, neka se netroši na gostbe, nego na podporu domaćih ubogih i bolestnih članova, ili na podporu putujućih kalfa. Da postaneš majstorom, netreba majstorštuka, putovanje (vandrovanje) preko 1 godine nije potrebno. Monopoli cehova i zanatlija valja da jednom prestanu. Slobodno da je tjerati zanat, ma i da nisi primljen u ceh.

Limitaciju cijene dopušta kod najnuždnijih produkta, gdje se konkurencija otežčava, pak kod dviuh vrsti zanatlijske radnje, nu i ova da se samo onda preduzme, kad se opazi, da cijena kojega dobra prelazi pravedne granice. U razvoju ove institucije razlikuje Škrlec tri periode.

Novac je Škrlecu u punom smislu rieči prvi i pravi *nervus reipublicae*, on to iztiče na više mjesta tvrdeć, da je štetno po gospodarstvo izvažanje kovana novca, da je cirkulacija novca jedna od najvažnijih poluga gospodarskih. Jasno izrazuje ovu misao predstavka hrv. namj. vieća od 17. veljače 1770, u kojoj se moli kraljica, neka zapovjedi karlovačkomu generalatu, da zabrani svaki uvoz dalmatinskoga vina u karlovačku krajinu, jer da je to štetno po zemlju i porezovnike, pošto toliko novca odlazi u inozemstvo, pak nastavlja doslovce: »Constat, quod ubi copiosior circulantis pecuniae Massa, ibi populus felicior et portandae contributionis capacior; et prout indubium est, quod per prohibitionem vini dalmatici tot florenorum millia inter militares confiniarios et subditos Provinciales circulatorum felicitatem eorum et vires intrinsecas adaugebunt, ita evidens quoque videtur, quod hoc ipsam status Bilanciam adversus vicinam potentiam elevet, si eidem

tanta vis pecuniae, quae per admissam vinorum coemptionem plenis alveis absque omni Refluxu inferabatur, substracta fuerit«. U njemačkih (misli u slavensko-njemačkih pokrajinah monarkije) ima više kolajućega novca, on kola brže, zato je tamo sviet usploh imućniji, laglje nosi i veće terete, bolje se hrani i odieva.

Trgovina ima biti slobodna t. j. privilegija izključiva štetna su, nesmiju se dakle dozvoljavati, a dozvoljena i podijeljena valja dokinuti. Tko je radom ili inače učinio usluga trgovini, njene interese promaknuo, neka se oprostí plaćanja carine i drugih pristojba. Trgovina može nepredovati samo u slobodi, državna vlast valja da uklanja vanjske i nutarnje zaprieke ovoj slobodi. Svaka vrst cehova trgovačkih zabranjuje se, nevalja ograničivati trgovinu u pojedinih mjestih na stanoviti broj trgovaca, jer se oštećuje občinstvo. Dokinućem već možda obstojećih privilegija trgovačkih nestiče se pravo na kakovu odštetu, to se nemože izvoditi »nec a natura pacti socialis«, niti iz pojma vlastnosti. »Pactum enim sociale nonisi redundantem e bono publico in singulum civem utilitatem pro scopo habet, et omne id excludit, quod paucis tantum privatis lucrum, toti autem publico detrimentum adfert«. Sajmovi (vašari) neshodni, gdje ih neima, tamo bolje cvate trgovina; nu pošto ih nije moguće sa raznih razloga dokinuti, neka budu barma što slobodnije uredjeni.

Zvanje trgovca je častno. Tko osnuje ma kako maleni posao trgov. »ingenuam constituit professionem«; kopanje ruda, posao izvozní, velika trgovačka puđuzeća, podizanje tvornica smatra on »pro tam nobili vitae instituto, ut hoc nec nobilitaris, nec magnatum status honori quidquam possit derogare«. — Korist je glavno poticalo u gospodarskom životu u obće, a napose u trgovini, to je Škrlec dobro uvidjao, ali veli da i ovako priznavanje odličnosti zvanja može blagotvorno djelovati. — Vidi se, da u Ugarskoj i Hrvatskoj imadjahu drugačije nazore o trgov. zanimanju, kad se držalo nuždnim, da ovakove ustanove udju u zakon.

Izvozu treba nakloniti osobitu pozornost, jer svaka zemlja mora i uvoziti, pak ako uvoz nadmašuje izvoz, država je pasivna, a uz duže trajanje ovakova stanja snaga njena mora malaksati. Novac jest i ostaje nervus rerum gerendarum, država treba ga svake godine više, zato valja unapredjivati izvoz razne robe, jer tako dolazi novca u zemlju, a uvoz da se ograničuje na predmete svakdanje potrebe i ćedne udobnosti.

Izvoz sirovina da bude slobodan i to ne samo možda u njemačke pokrajine nego svakamo, samo u izvanrednih slučajevih može se dupustit, da se otegoti izvoz n. pr. žita u gladnoj godini, ili ako bi tražili interesi imenito domaćih tvornica, može se izvoz takovih sirovina zabraniti; uvažanje iz inozemstva može biti slobodno, ili neznatno obterećeno, ako se radi o predmetu svakdanje potrebe ili takovih sirovinah, koje se dadu kod kuće preraditi, uvoz pako drugih dobara da se zabrani, ili udari na nje visoka carina.

Ova načela imala bi se po mnenju Škrlčevu prihvatit u glavnom i za prometne odnošaje izmedju Hrvatske i Ugarske s jedne i slavensko-njemačkih zemalja s druge strane, on traži tu podpuni aequilibrium, ravnotežu*; nu uvidja, da se doslovce provedu, da bi moralo doći do neprijateljstva; za to preporuča put nagadjanja i dogovora.

Razpravljajuć u »Projectum legum motivatum« o posljedicah povoljnije carinske politike za Austriju tvrdi, da Austrija može nositi veće terete, pak opaža da teorija javnih nameta uči, da nije dovoljno, ako se hoće riešiti pitanje, koja zemlja plaća više poreza, da se sravnjuje faktična kolicina dotičnih nameta, nego da tu valja uvažiti razmjer (proportio) prema nutarnjim silam porezovnika; da se pako upoznaju ove sile, za to netreba iztraživati ni popisivati snage ekonom. pojedinoga individua, bit će dovoljno, da se iztraži, gdje

* Prema carinskim propisom smielo se vino iz Ugarske u Austriju uvoziti samo na kolih, da se tim poskupi; zato Škrllec traži, da se to isto odredi za austrijsko vino, koje bi se u Ugarsku dovozilo, da mora ići na kolih, a ne Dunavom.

ima više novca i gdje hitrije kola. Da se pako to upozna, neima spretnijega mjerila ekonomičkoga, nego u-dobni ili oskudni život i uzdržavanje stanovnika. Javni nameti utjeruju se strogo, ako ipak nakon namirenih javnih daća još ostane državljanom toliko, da mogu i dobro živiti, tu mora da je više novca itd.

Škrlec nije pisao sustavne nauke gospod. narodnoga; radio je kao i mnogi narod. gospod. pisci 17. i 18. stoljeća, koji nepoznavaju stroge razlike medju čisto znanstvenom te praktičnom narodnom ekonomijom, koji se neprislanjaju, nesliede slipeo ovoga ili onoga uglednika, nego crpe zasade iz vlastita opažanja sadašnjosti u tuzemstvu kao i u inozemstvu.

Škrlec živio je u doba prevažno za gospod. nauku; tada se borahu za vlast egoistični ali praktični merkantilizam te idealni physiokratizam, ovaj potonji ne samo da je udario znanstveni temelj političkoj ekonomiji, nego je proglasio slobodu gospodarsku uvjetom razvoju gospodarstva; zastupnici njegovi stajahu uz zatočnike religiozne i političke slobode u prvih redovih. Ali dok se ta borba vodila, izadje (g. 1776.) »Inquiry into the Nature and causes of the Wealth of Nations« od Ad. Smitha, pak su njegove ideje zaokupile ne samo teoriju nego po malo i praktični život.

Škrlec je dakle živio u doba poroda i prvih godina mlade nauke, polit. ekonomije; da vidimo, jesu li tada vladajuće ideje evropskoga zapada i koliko su nanj djelovale. Prije ipak treba naglasiti, da su načela merkantilistična za njegova doba u teoriji i praksi u cijeloj monarkiji austro-ug. cvietom cvala, da su nalazila u Sonnenfelsu i drugih svoje prve i mjerodavne teoretičke zastupnike; Sonnenfelsovi »Grundsätze der Polizei, Handlung und Finanz« bijahu propisana knjiga za obuku u političkih znanostih ne samo na svih sveučilištih i akademijah po Austriju, nego se je rabila i u Ugarskoj te Hrvatskoj, ta prof. A d a l b e r t B a r i ć je i to kroz duže vremena njemački predavao na zagrebačkoj aka-

demiji po Sonnenfelsu, pak djelo njegovo i na latinski jezik preveo.

Škrlec ni u svojoj teoriji, a još manje u praktičnom provadjanju gospod. pravila nemogaše se oteti merkantilizmu. Njegova teorija o potrebi umnožanja pučanstva posve je suglasna s nazori onoga sustava; kao što su F. Faxardo i Colbert, Harrington, Temple, Child, Petty, Locke, Davenant i Spinoza tako je i on snivao o mnogobrojnom žiteljstvu kao uvjetu svakoga napredka; njegovi nazori o velikoj važnosti novca posve su merkantiliistični kao i njegova zasada o bilanci trgovačkoj; a taj isti upliv opaža se posve jasno i u njegovoj carinskoj politici.

U ostalom ideje Škrlečeve o važnosti gospodarstva, o trgovini u mnogom su slične isto takovim nazorom Humea; kako je shvaćao zaštitu trgovine, slaže se u glavnom sa misli Beccaria i Galiana. S druge strane mora mu se priznati, da je izrekao načela, koja su pretekla njegovo doba te su došla na glas i probudila obću pažnju, kad ih je svijet čitao u djelih Sayovih, Malthusovih i Riccardovih. Škrlec uči, da se pučanstvo u zemlji slabije napućenoj u normalnih okolnostih za 30 g. podvostručuje, Malthus pako u čuvenom svom djelu o napućenju tvrdi, da to biva pod istim okolnostmi za 25 g.; Škrlec iztiče opetovano nuždu ravnoteže medju produkcijom i trošnjom, razlaganje njegovo o tom prilično je kratko, pače nije ni u svem izpravno, ali princip je tvrd, pa ga nalazimo kod Saya i Malthusa, ovaj potonji u djelu »Principles of Political Economy«. Ne manje iztiče se suglasnost nekih njegovih idea s isto takovimi fran. fiziokrata.

Teorija njegova o kolanju novca u glavnom nerazlikuje se od sličnih nazora čuvenoga Davida Riccarda. Škrlec razlaže, da novac raznimi načini, prometnimi djeli, na primjer trgovinom, trošnjom inozemaca dolazi u zemlju, ali opet drugimi kanali da odlazi iz zemlje, n. pr. plaćaju se kamate od inozemnih glavnica, uloženih u tuzemstvu, porezi, itd., pak kad se spravni jedno s drugim, što se vidi? »ita affluxum et refluxum pecuniae se quasi mutuo aequilibrare facile apparebit«.

Masa novca može se ovdje umnožati, ondje umanjiti, »ipse tamen affluxus et refluxus semper certam teneat proportionem;« ako u zemlju trgovina donosi manje novca, manje će ljudi trošiti, manje tuđih stvari kupovati, manje u inostranstvo putovati«, dakle će i manje novca ovimi kanali odlaziti, i obratno. Pri tom svem od velike je znamenitosti brzina kolanja novca.

Škrlec pisao je sve latinski, kao što i drugi njegovi suvremenici ne samo u Hrvatskoj nego i Ugarskoj, pače kako su i poslje njega još mnogi pisali n. pr. znameniti magjarski narod. ekonom Gjuró Berzeviczy, kojega su djela pisana stranom latinski stranom njemački. Škrlec bijaše muž vrlo ugledan i uvažen te spada unatoč teoretičkih bludnja i protuslovja, što ih nalazimo u njegovih spisih, medju najznamenitije narod. gospod. pisce u Hrvatskoj, a u svoje vrieme bijaše prvi ne samo u Hrvatskoj nego i Ugarskoj. I s ovih razloga scienio sam, da je nužno bilo upoznati hrvatski svijet s radom ovoga Hrvata, koga prof. dr. Kautz u svojoj poviesti razvoja narod. gospod. ideja u Ugarskoj posve neopravdano pribraja piscem magjarskim. >

Na svršetku obraćam se k vama, velecienjena gospoda profesori i drugovi moji. Zahvaljujem vam najsrdačnije na ljubavi i povjerenju, kojim me odlikovaste izabrav me rektorom za ovu naukovnu godinu. Velika je čast za svakoga, da u obće pripada sveučilištu, nu još je veća čast upravljati najvišim tim zavodom, kojim ravnahu pred menom muževi odlični znanjem i drugimi kriepostmi. Nu s tom čašću preuzimlje se i teško breme, to znadem vrlo dobro; zato sam želio i nastojao, da me mine ona čast i ovo breme, za onu ima vriednijih od mene drugova, za ovo preslabe su mi sile. Vi niste htjeli, a ja se pokorih. Sada molim sve i svakoga, da mi svojim iskustvom, uvidjavnošću i moralnom podporom budete na ruku.

A vama, mladi moji prijatelji, sveučilištni gradjani, mećem na dušu, da ni za čas nesmetnete s uma visoki

ovaj učevni zavod, kojemu ste članovi; svojim ponašanjem, radom i životom čuvajte netaknutom njegovu pa i vlastitu čast; prionite svom snagom uz vaše prvo, i jedino pravo zvanje na sveučilištu, uz nauku. Vrieme nauke jest pravo proljeće našega života. Ovoga se vremena rado sjećaju ljudi i onda, kad im sudbina dosudi muke, pregaranja i stradanja. Ja želim, dragi moji mladi prijatelji, da vi vrieme akademičkih studija tako upotriebite, kako ćete se uvijek radostno sjećati na ovu dobu svoga života, i da tu ugodnu uspomenu nikakove brige i boli iz duše vaše neizbrišu; da vi naoružani znanjem i značajnošću podjete u sviet naš, i da u raznih područjih života radite neumorno na korist i slavu naroda, i na diku našega sveučilišta.

Bog poživio Nj. c. i kr. Apoštolsko Veličanstvo našega kralja Franju Josipa I.! Bog obdario svakom srećom i slavom našu domovinu, i u njoj naše, nam svim drago hrvatsko sveučilište!

Vidi: Acta Consilii croatici god. 1767—1779. u hrvat. zemalj. arkivu; Projectum legum motivatum in objecto Oeconomiæ publicæ et Commercii perferendum, per Nicolaum Skerlecz de Lomnicza, S. C. et R. A. Majestatis Actualem Intimum Status Consiliarium et Incl. Comitatus Zagrabiensis Supremum Comitem, elaboratum et excelsæ Regnicolari Deputationi in Commercialibus Anno 1791. exhibitum. Posonii. 1826.; Elaborata excelsæ Regnicolaris deputationis in Commercialibus Articulo 67. Anni 1791. ordinatae. Posonii 1826., u tom sadržana je „Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariæ relate ad Commercium, per Excellentissimum d. Nicolaum Skerlecz pro deputatione commerciali elaborata;“ Friedrich Wilhelm v. Taube: Historische und geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogthums Syrmien etc. Leipzig 1777. i 1778. Tri knjige; Engel: Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien etc.; Smičiklas: Poviest hrvatska 2. svezak; Kautz: Entwickelungs-Geschichte der volkswirthschaftlichen Ideen in Ungarn; Arkiv za poviest itd., knjiga X.